

1938-ci il martın 16-da Azərbaycan Xalq Daxili İşlər Komissarlığı Dövlət Təhlükəsizlik İdarəsinin birinci bölməsinin 3-cü şöbə rəisinin müavini leytenant Tevosyan belə bir arayış hazırlayır: "Türk və ingilis qəragahları Bakıda olduqları zaman 1893-cü ildə anadan olan, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının keçmiş müəllimi Xədicə xanım Qayıbova onlarla yaxın əlaqədə idi, həmin qəragahların zabitlərini evinə qonaq çağırırdı.

Azərbaycanın ilk peşəkar qadın pianoçusu

Azərbaycanın sovetləşməsindən sonra Qayıbova öz evində "Müsavat" firqəsinin liderlərindən olan Mustafa Vəkilovu gizlətməmişdir... 1924-cü ildə Qayıbovanın evində türk ordusunun zabiti azərbaycanlı Sultan Hüseynzadə gizləndirdi. Qayıbovanın evindən o, İrana qaçıb və orada alman və yapon kəşfiyyatlarına xidmət etmişdir. Qayıbovanın həyat yoldaşı Rəşid Qayıbov Azərbaycan SSR XDİK tərəfindən əksinqilabi-millətçi təşkilatının üzvü kimi həbs edilmişdir...

Yuxarıdakılara əsasən, X.Qayıbova həbs olunub. Azərbaycan SSR CM-nin 68-ci maddəsinə görə istintaqa cəlb edilməlidir".

Xədicə Qayıbova Azərbaycanın ilk peşəkar qadın pianoçusu idi. Muğamlarımızı yüksək sənətkarlıqla fortepiano-da ifa edir, xalq mahnıları əsasında improvizələr yaradırdı. O, ötən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən açıq konsertlər verir, müəllimlik edir, musiqi sahəsində böyük təşkilatçılıq işləri aparırdı. Lakin əsrin 30-cu illərində Stalin rejiminə qulluq edən məmurlar, əslində isə həmin rejimin nökrələri bu xanıma elə bir amansız damğa vururlar ki, indi yeni nəsillər onu pianoçudan daha çox repressiya qurbanı kimi xatırlayırlar.

O dövrdə hakimiyyət kürsülərində özlərinə yer tutmuş tarixi düşmənlərimizin - ermənilərin nümayəndələrinin əlinə fürsət düşmüşdü. Onlar qəddar siyasi rejimin ab-havasından bəhrələnərək azərbaycanlıları addımbaşı zərbələrlə qarşılayırdılar.

Erməni leytenantın arayışında göstərilirdi ki, Xədicə xanımın evinə guya sovet dövlətinin və xalqının düşmənləri, müsavətçilər, pantürkiqlər toplaşır. Amma erməni leytenant səhv edirdi. Bura dövrün ən qabaqcıl insanları - ziyalılar, musiqçilər, şair və yazıçılar, elm xadimləri, aktyorlar yığışdırdılar. Xədicə xanım həmin məclislərdə Azərbaycan milli musiqisinin gələcəyi, xalq nəğmələrinin mühafizə olunması, qadın musiqçilərin təhsil imkanları haqqında müzakirələr keçirirdi. Bu, öz missiyasını dərk edən o dövrün Azərbaycan ziyalısının parlaq fəaliyyətiydi. Qonaqlar arasında dövlət xadimləri, Bakıya qastrol səfərinə gələn ifaçılar, xarici ölkələrin, xüsusilə Türkiyənin ezamiyyətə olan alimləri, şairləri var idi. Əgər həmin məclislərə Üzeyir bəy Hacıbəylinin, F.Köprülüzadənin, R.Qliyerin, L.Rudolfun, L.Abin, M.Pressmanın, H.Sarabskinin, Bülbülün, V.Qorovitsin, N.Milşteynin və dövrün neçə-neçə digər ziyalısının, incəsənət xadiminin də gəldiyini desək, onda buranın nə qədər işıqlı, bütün qaranlıq fikirlərdən uzaq, mütərəqqi bir yer olduğu daha aydın görünür.

Bu il Xədicə xanımın anadan olmasının 130 ili tamam olur. O, 1893-cü il mayın 24-də Tiflis şəhərində dünyaya göz açmışdı. Atasını tanıdığı din xadimi Osman Müftizadə el arasında böyük hörmət və nüfuz sahibi idi. Anası Züleyxa xanım Terequlovlar nəslindən idi. Valideynləri çox arzulayırdılar ki, altı uşağın ilki olan Xədicə təhsilli bir xanım olsun. Onlar öz imkanları daxilində bu arzunu həyata keçirməyə çalışırdılar. Odur ki, qızlarını dövlət hesabına oxutdurmaq üçün Qafqaz canişinliyinə ərizə göndərirlər və Xədicə püşkatma yolu ilə Tiflisdəki "Müqəddəs Nina" qızlar məktəbinə daxil olur.

1911-ci ildə Xədicə təhsilini başa çatdırır və həmin il çox gənc ikən yol mühəndisi Nadir Qayıbovla ailə həyatı qurur. Nadir Qafqaz müftisi məşhur Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadənin oğlu idi.

X.Qayıbova Tiflisdə bir müddət müəllimlik edərək tatar məktəbində dərs deyir. 1919-cu ildə isə onlar ailəliklə Azərbaycana köçürlər. Xədicə xanım tezliklə şəhərin mədəni həyatına qatılmağa başlayır. Qadın sənətçilərinin az olduğu Bakıda qısa müddətdə şöhrətlənir, kübar məclislərində iştirak edir. "İsmailiyyə"də düzənlənən kon-

sertlərdə muğamlarımızı, xalq mahnılarını fortepiano-da böyük məharətlə çalır, hamının rəğbətini qazanır.

X.Qayıbova Bakıda ilk türk konservatoriyasının yaradıcısı olur. Həmin dövrdə qadınlar üçün Musiqili Dram Teatrının açılması da onun xidmətləri sırasındaadır.

Xədicə xanım iki dəfə ailə həyatı qurmuşdu. İstər əvvəlki, istərsə də sonrakı həyat yoldaşı dövrün ziyalı insanları olmuşlar. Yazılanlara görə, birinci ailəsi tez dağılmışdı. İkinci həyat yoldaşı - Rəşid Qayıbov isə ictimai-siyasi fəaliyyətində dövlət əleyhinə iş aparılması və əksinqilabi-millətçi təşkilatın üzvü kimi 1937-ci ilin noyabrında həbs etmişdilər. O da repressiya qurbanlarından olmuşdu. Lakin tale bu gözəl xanıma bir cüt övlad payı vermişdi. O, axırıncı dəfə həbs olunarkən oğlu Əbdülkərim 23, qızı Alanqu 11 yaşında idi.

Bu zaman 45 yaşlı Xədicə xanım Şah döngəsindəki 16 nömrəli evdə yaşayırdı. Ömrünün çiçəklənən bir dövründə, 1938-ci il martın 17-də Dövlət Təhlükəsizlik İdarəsi onu 4390 nömrəli orderə əsasən həbs edir (ikinci ər Rəşid bu vaxt artıq həbsdə idi). Qızı Alanqu xanım həmin günü belə xatırlayır: "Gecə gəlmişdilər. Səs-küyə ayıldım. Anam həmin gəlişə nə qədər hazır olsa da, sarsılmışdı. Rəngi ağappaq idi. Bibim Nigarın ər general Şıxlinski qar-daşım Əbdülkərimə gözəl bir şaşka bağışlamışdı. Əsl sənət əsəri idi. Divardan, xalçanın üstündə asılmışdı. Onu da götürdülər".

Beləliklə, bir neçə gündən sonra Qayıbovanın istintaqı başlanır. Martın 20-də keçirilən birinci dindirmədə müstəntiq Xədicə xanımın əksinqilabi fəaliyyətlə məşğul olduğunu, türkcülük ideyalarının yayılması yönündə xüsusi iş apardığını söyləyir. O, bu ittihamı qəti şəkildə rədd edir. Sonra müstəntiq xaricdə yaşayan qohumları, tanışları barədə soruşur. 1938-ci il martın 23-də keçirilən ikinci dindirmədə onun türk və ingilis qoşun zabitlərindən kimləri tanıdığı barədə ifadə verməyə israr edirlər. Diqqəti çəkmək cəhət budur ki, bu möhkəm iradəli xanım istintaq zamanı düzü düz, əyrini əyri danışır. Onun boynuna yalan qoya bilmirlər.

X.Qayıbovanın işi üzrə istintaqın qurtarması haqqında protokol 1938-ci il mayın 7-də tərtib edilir. Ertəsi gün isə müstəntiq Tevosyan 23311 nömrəli istintaq işi üzrə ittihamnamə yazır. Qayıbova Azərbaycan SSR Cinayət Məcələsinin 68-ci maddəsi ilə müqəssir hesab olunur. O, 6 ay həbsxanada saxlanılır. Lakin heç vaxt ağılına belə gətirmir ki, onu güllələyə bilərlər.

Yarım ildən sonra qərar çıxarılır ki, Xədicə Osman qızı Qayıbova Türkiyə konsulluxanası ilə əlaqəsinə və casusluq fəaliyyətinə görə güllələnsin, şəxsi əmlakı müsadirə edilsin. Onun məhkəməsi 15 dəqiqə çəkir. Hökm 1938-ci il oktyabrın 27-də icra edilir.

Xədicə xanımın övladları və qohumları onun güllələndiyini düz 16 il sonra bilirlər. O vaxta qədər isə ailə elə düşünür ki, ona məktublaşmadan məhrum olaraq 10 il həbs cəzası verilib. 1954-cü ildə Xədicə xanımın qızı Alanqu Sultanova Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinə anasının işi ilə bağlı müraciət edir. 1955-ci ildə isə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin Xüsusi Şöbəsinin baş müstəntiqi repressiya qurbanının qızına cavab göndərir. Laqeydlik, soyuqqanlıq, biganəlik hopmuş bir neçə cümlə ilə bildirilir ki, X.Qayıbovanın heç bir günahı yox imiş, o, Ə.Fərəzadənin verdiyi yoxlanılmamış və yalan ifadələr əsasında cəzalandırılıb. Bu ifadələr isə D.Bünyadzadənin işində olan sənədlərdə öz təsdiqini tapmayıb. X.Qayıbovanın casusluğunu göstərən heç bir material əldə edilməyib və buna görə də iş xətm olunmalıdır. 1956-cı ildə qızına X.Qayıbovanın bəraət alması haqqında arayış verilir.

Bəraət vermək asan, vurulan yaraları sağaltmaq isə çox çətinindir. Belə ağır mənəvi və fiziki zərbələrdən biri də Stalin repressiyalarının, ona dəstəkçi olan erməni məmurların, müstəntiqlərin əli ilə saf duyğulu, təmiz əxlaqlı azərbaycanlı qızı, görkəmli pianoçu Xədicə Qayıbovaya, onun nəslinə vuruldu. Onun pianosundan qopan nikbin akkordlarda siyasi motivlər axtardılar və "təpətilər".

*İradə ƏLİYEVA,
"Azərbaycan"*